

6.5. ELSŐ GENERÁCIÓS DIPLOMÁSOK MAGYARORSZÁGON*

ADAMECZ ANNA

Az alfejezet azt vizsgálja, hogy a diplomás szülők gyerekeihez képest milyen valószínűséggel szereznek diplomát Magyarországon azok a fiatalok, akik a családjukban elsőként tennék ezt. A nemzetközi PIAAC-felmérés adatai mellett magyar adminisztratív adatokon (Admin3) lineáris valószínűségi modellekkel vizsgálom a diplomaszerezés valószínűségét. Az eredmények azt mutatják, hogy Magyarországon az OECD-országokhoz képest alacsony az oktatási mobilitás. A nem diplomás szülők gyerekei 27 százalékponttal kisebb valószínűséggel szereznek diplomát, és ennek a fele abból adódik, hogy már a tizedik osztályban is alacsonyabb tesztpontszámokat érnek el, mint a diplomás szülők gyerekei. A nők első generációs hátránya a diplomaszerezésben legalább 60 százalékkal nagyobb, mint a férfiaké, még az érettségizettek között is. A nemzetközi trendek azt mutatják, hogy egyre több a diplomát igénylő állás, miközben Magyarországon nemcsak az oktatási mobilitás alacsony, de a diplomát szerző fiatalok aránya is. A felsőoktatási esélyegyenlőség megteremtése hozzájárulhatna a magyar emberi tőke felzárkóztatásához.

Bevezető

Az Európai Bizottság előrejelzése szerint a 2013 és 2025 között Európában létrejött új álláshelyek fele felsőfokú végzettséget igényel (EB, 2017). A diplomás munkavállalók iránti kereslet emelkedésével párhuzamosan a diplomás fiatalok aránya is megduplázódott az elmúlt néhány évtizedben. Ez az emelkedés csak úgy jöhetett létre, hogy a diplomás fiatalok nagy része első volt a családjában, aki diplomát szerez. Becsléseim szerint Magyarországon ma közel egymillió első generációs diplomás lehet. Bár az első generációs diplomások nagy számuk miatt erősen befolyásolhatják a felsőoktatási és munkapiaci folyamatokat, az angolszász országok kivételével viszonylag keveset tudunk róluk.

Ebben az alfejezetben két kérdést vizsgálok. Egyfelől megnézem, milyen nemzetközi összehasonlításban az oktatási mobilitás Magyarországon, azaz más or-

szágokhoz képest milyen arányban szereznek diplomát azok, akiknek nem diplomások a szülei. Másfelől, hazai adminisztratív adatokon megnézem, hogy az 1992–1993 körül született kohorszokban mekkora hátrányban vannak a nem diplomás szülők gyerekei a diplomás szülők gyerekeihez képest, ha az iskolai eredményeiket is figyelembe vesszük.

Oktatási mobilitás Magyarországon – nemzetközi összevetés

Nem könnyű nemzetközi összevetésben vizsgálni a generációk közötti oktatási mobilitást, mert kevés olyan adatbázis létezik, amelyben a megfigyelt személyek iskolai végzettsége mellett a szülei iskolai végzettségét is látjuk, és mindez több országra harmonizálva is elérhető. Külön problémát okoz, hogy a diplomások arányának emelkedése miatt az egymást követő kohorszok nagyban eltérhetnek egymástól. Azokban az adatbázisokban, ahol minden szükséges adat rendelkezésre áll, a kohorszonszintű megfigyelések száma rendkívül alacsony, így csak nagy hibával

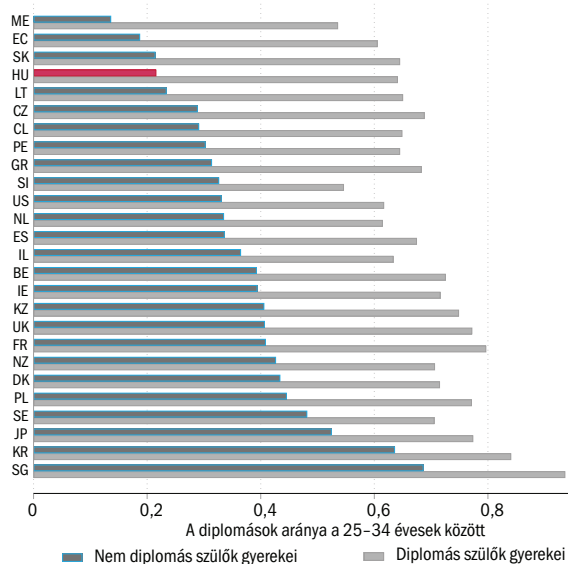
* Folyamatban lévő kutatás. A szerző hálás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásáért (OTKA FK 138015).

lehet belőlük következtetéseket levonni. Jelen tanulmányban a felnőttek kompetenciáit értékelő nemzetközi program (*Programme for the International Assessment of Adult Competencies, PIAAC*) adatait használom. Ez az OECD adatfelvétele, amelynek célja, hogy a felnőtt lakosság készségeit mérje olvasásból, matematikából és problémamegoldásból. Bár a PIAAC nem a generációk közötti oktatási mobilitás vizsgálatára készült, a tesztek kitöltőktől megkérdezték szüleik iskolai végzettségét is. Az első adatgyűjtés alapján a 25–34 éves fiatalokat vizsgálom. Az adatokat 2011 és 2018 között vették fel, és a megfigyelések száma országonként 700 és 2000 között mozgott. Mivel az adatbázisban csak olyanok szerepelnek, akik hajlandók voltak a tesztet kitölteni, a PIAAC-ban felülreprezentáltak a diplomások. Az, hogy közülük az első és nem első generációs diplomások esetében máshogyan történt-e a mintába történő szelekció, sajnos nem megfigyelhető.

A 6.5.1. ábrán minden országhoz két oszlop tartozik. A kékes (Magyarország esetében a piros) oszlop azt mutatja, hogy a nem diplomás szülők gyerekei közül hány százalék szerzett 25–34 éves korára diplomát, míg a világosszürke a diplomás szülők gyerekei között mutatja ugyanezt. Látható, hogy Magyarországon alacsony az oktatási mobilitás az OECD országaihoz képest. A nem diplomás szülők gyerekei között 22 százalék szerez diplomát, ami Szlovákiával együtt a harmadik legalacsonyabb arány. A diplomás szülők gyerekei között ez az arány közel háromszor ekkora: 64 százalék.

A 6.5.2. ábrán a diplomások arányának különbsége látható, ugyanazon a mintán, amit az 6.5.1. ábra is használ. A nem diplomás szülők gyerekeinek hátránya a diplomás szülők gyerekeihez képest Szlovákia után Magyarországon a legnagyobb, 42 százalékpont. A régió országai közül Csehország is hasonlít Magyarországra abban, hogy alacsony a nem diplomás szülők gyerekei között a diplomások aránya, illetve nagy a különbség a diplomás és nem diplomás szülők gyerekei között, Lengyelország azonban mindkét mutatóban lényegesen jobb helyet foglal el.

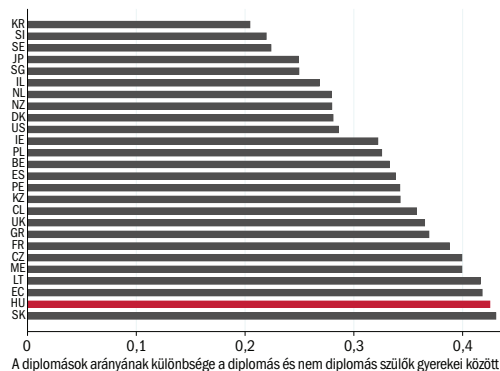
6.5.1. ábra: A diplomás fiatalok aránya 25–34 éves korban – első generációs diplomások és diplomás szülők gyerekei, 2011–2018

Ország rövidítések: ME: Montenegro, EC: Ecuador, SK: Szlovákia, HU: Magyarország, LT: Litvánia, HU: Magyarország, CZ: Csehország, CL: Chile, PE: Peru, GR: Görögország, SI: Szlovénia, US: Egyesült Államok, NL: Hollandia, ES: Spanyolország, IL: Izrael, BE: Belgium, IE: Írország, KZ: Kazahsztán, UK: Egyesült Királyság, FR: Franciaország, NZ: Új-Zéland, DK: Dánia, PL: Lengyelország, SE: Svédország, JP: Japán, KR: Dél-Korea, SG: Szingapúr.

Forrás: PIAAC első hulláma.

6.5.2. ábra: A diplomások arányának különbsége a diplomás és nem diplomás szülők gyerekei között 25–34 éves korban, 2011–2018

Forrás: PIAAC első hulláma.

Generációk közötti oktatási mobilitás Magyarországon

Magyarországon jelenleg egyetlen olyan adatbázis van, amelyben érdemben vizsgálható az első generációs diplomások felsőoktatási pályája: a KRTK Adatbankja által gondozott adminisztratív paneladatbázis, az Admin3 (Sebők, 2019). Az Admin3-ban az 1991 júniusa után született fiatalok felsőoktatási részvételi adatait össze lehet kötni az országos kompetenciámérés adataival, amelynek családháttér-kérdőívei tartalmaznak információt a szülők iskolázottságáról. Hogy megfelelő ideig lehessen követni a fiatalokat, az első két olyan iskolai kohorsz mintáját használom, akikre már elvégezhető az adatkötés; ők 1991 júniusa és 1993 májusa között születtek, és 1997-ben, illetve 1998-ban kezdték az általános iskolát. Őket 2017 végéig, azaz 24–26 éves korukig lehet követni. A 6.5.1. táblázat mutatja a minta összetételét. A fiatalok 70 százalékának nem diplomások a szülei, és közülük 11–13 százalék szerzett diplomát a megfigyelési időszak végéig. Ugyanez az arány a diplomás szülők gyerekei között 37–43 százalék, az OECD PIAAC-felvételéhez hasonlóan háromszorosa. A diplomások 41–42 százaléka első generációs, ami lényegesen alacsonyabb arány, mint egy hasonló kohorszban Angliában (67 százalék, Henderson és szerzőtársai, 2020).

6.5.1. táblázat: A minta összetétele, 1991. június–1992. május, valamint 1992. június–1993. május között született kohorszok

	1991. június- 1992. május	1992. június- 1993. május
Érettségi vizsgát tett	0,70	0,68
Felsőfokú tanulmányokat kezdett	0,38	0,36
Diplomások aránya	0,19	0,17
Még felsőoktatási hallgatók aránya	0,10	0,14
Nem diplomás szülők gyerekeinek aránya a mintában	0,71	0,70
Diplomások aránya a nem diplomás szülők gyerekei között	0,13	0,11
Diplomások aránya a diplomás szülők gyerekei között	0,43	0,37
Első generációs diplomások aránya a diplomások között	0,42	0,41

Forrás: Admin3 adatai alapján saját számítás.

Arra a kérdésre keresem a választ, hogy van-e különbség a diplomaszerezés valószínűségében a diplomás és a nem diplomás szülők gyerekei között. Azt is megnézem, hogy ez a különbség eltér-e nemek szerint, vagy megegyezik a lányok és a fiúk között. A generációk közötti mobilitást lineáris valószínűségi modellek segítségével vizsgálom. Ez a módszer lehetőséget ad arra, hogy kiszűrjek minden olyan tényezőt, amely összefügghet a diplomaszerezés valószínűségével és a szülők iskolázottságával is. A módszertan segítségével össze lehet hasonlítani két olyan tanulót, akik azonos neműek, a 10. osztályban végzett kompetenciafelmérés tesztpontszámait matematikából és szövegértésből megegyeznek (azaz egyformán jó tanulók), ugyanazon járásban laknak, és ugyanolyan életkorúak.

Az eredményeket a 6.5.2. táblázat mutatja. Az (1) oszlopban látható, hogy az egy járásban élő fiatalok között a nem diplomás szülők gyerekei átlagosan 27,1 százalékponttal kisebb valószínűséggel szereztek diplomát, mint a diplomás szülők gyerekei. A (2) oszlop megbontja ezt a nyers különbséget férfiak és nők között. Az első generációs hátrány a diplomaszerezésben 7,4 százalékponttal nagyobb a nők, mint a férfiak között. Ha a modellben a tizedikes tesztpontszámokra is kontrollálok ([3] oszlop), az első generációs hátrány 11,1 százalékponttal csökken. A 6.5.1. táblázatban jelzett nyers 27–30 százalékpontos különbség több mint fele tehát abból adódik, hogy a nem diplomás szülők gyerekei átlagosan alacsonyabb tesztpontszámot értek el tizedikben, mint a diplomás szülők gyerekei. Végül a (4) modellben a minta csak az érettségizettekre vonatkozik, azaz kiszűröm annak a hatását, hogy a diplomás szülők gyerekei már érettségit is nagyobb valószínűséggel szereznek. E modell eredményei szerint a fiúk között a nem diplomás szülők gyerekei 12,9, a lányok között azonban $12,9 + 4,6 = 17,5$ százalékponttal kisebb valószínűséggel szereztek diplomát, mint a diplomás szülők gyerekei, azok között, akik érettségi vizsgát tettek. A nő és a nem diplomás szülő változók interakciójának becsült együtthatója mindhárom modellben szignifikánsan kisebb, mint nulla, azaz Magyarországon a nők számára nehezebb

a generációk közötti oktatási mobilitás, mint a férfiak számára. Természetesen ezzel együtt is igaz, hogy átlagosan a nők nagyobb valószínűséggel szereznek diplomát, mint a férfiak.

6.5.2. táblázat: Generációk közötti oktatási mobilitás – a diplomaszerezés relatív valószínűsége a nem diplomás szülők gyerekei között

	(1)	(2)	(3)	(4)
Nem diplomás szülő	-0,271** (0,020)	-0,237** (0,018)	-0,111* (0,013)	-0,129* (0,014)
Nő		0,154** (0,007)	0,132** (0,006)	0,130** (0,005)
Nő × nem diplomás szülő		-0,074** (0,003)	-0,070** (0,002)	-0,046** (0,003)
Konstans	0,397** (0,029)	0,322** (0,025)	0,059** (0,002)	0,053* (0,007)
A megfigyelések száma	76 749	76 749	76 749	58 504
R ²	0,105	0,123	0,282	0,233
Járás fix hatás	Igen	Igen	Igen	Igen
Kontrollváltozók	Nem	Nem	Igen	Igen
Minta	Teljes	Teljes	Teljes	Érettségizettek

Megjegyzés: Zárójelben robusztus standard hibák.

Kontrollváltozók: tizedikes matematika- és szövegértés-tesztpontszámok, kohorsz, megfigyelés életkora.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$.

Forrás: *Admin3* adatai alapján saját számítás.

Következtetések

Ez az alfejezet azt vizsgálta, mekkora hátrányban vannak Magyarországon a nem diplomás szülők gyerekei a diplomaszerezésben a diplomás szülők gyerekeihez

képest. A nemzetközi összehasonlítás szerint Magyarországon alacsony a mobilitás, és nagy a szakadék a diplomás és nem diplomás szülők gyerekei között, ugyanakkor ez Lengyelország kivételével a többi visegrádi országra is igaz. Az alfejezet második részében a hazai adminisztratív adatokon végzett becslések azt mutatták, hogy ennek a különbségnek több mint felét magyarázzák az egyetemet megelőző iskolai eredményekben tetten érhető különbségek, azonban ezekre kontrollálva még az érettségizettek között is számottevő lemaradásban vannak a nem diplomás szülők gyerekei, és különösen a lányok. Miközben Magyarországon alacsony a diplomások aránya, a munkaerőpiaci folyamatok azt mutatják, hogy mind több magasan képzett és mind kevesebb képzetlen munkaerőre van szükség. Az esélyegyenlőség megteremtése a felsőoktatásban kulcsfontosságú lehet a magyarországi emberi tőke felzárkóztatásához.

Hivatkozások

EB (2017): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az EU megújított felsőoktatási programjáról*. COM/2017/0247 final. Európai Bizottság, Brüsszel, május 30.

HENDERSON, M.–SHURE, N.–ADAMECZ-VÖLGYI ANNA (2020): *Moving on up: 'First in Family' University Graduates in England*. Oxford Review of Education. Vol. 46. No. 6.

SEBŐK ANNA (2019): *A KRTK Adatbank Kapcsolt Államigazgatási Paneladatbázisa*. Közgazdasági Szemle, 66. évf. No. 11. 1230–1236. o.